

IRÁN-SZAGÚ, SZITTYA SEREG

Gondolatok Ady magyarságképéről

Ha a kutató egy magvas kérdés megoldásán fáradozik, természetszerű reflexe, hogy lehetőleg kikapcsoljon napi életéből minden olyan tényezőt, amely szorosan véve nem a vizsgált témával függ össze; amely eltérítheti más irányba gondolatait; nem segíti, hanem zavarja abban, hogy mielőbb megoldhassa feladatát. Legtöbbször azonban ez a gyakorlatban kivitelezhetetlen. Ha más nem, akkor saját már kialakult életritmusának, szokásainak és környezetének önmozgása csap át hullámaival az elzárkózás gátján, s kavarja fel, hozza mozgásba a kutatást körülölelő csendes állóvizet. És ez talán nem is baj.

Manapság – tanítványaim panaszai hitelesítik ezt – sok fiatal kutató hivatkozik arra, hogy valamilyen feladatot azért nem tud kellően vagy idejében megoldani, mert úgymond „nem hagyják dolgozni”, „felesleges feladatokkal terhelik meg a munkahelyen”, vagy a különben kötelező munkahelyi feladatok, az apró-cseprő, pitiáner ügyek „elvonják a munkától”, „nincs idő az elmélyedésre”, „nem tud koncentrálni”. Könnyű nekem, mondják többen, mert már nyugdíjas nagypapai székből nézem a világot és kiiktathatok minden zavaró tényezőt és csak azzal foglalkozhatok egész nap, ami fontos számomra; nyugodtan kutathatok, írhatok, teljes odaadással elmerülhetek egy kérdéskörben. Való igaz – ha leszámítjuk a korral járó, egyre sokasodó új bajokat – ebben van valami: nincs a szakmával együtt járó kötelező napi munka (nyilvántartás, kiállításrendezés, adminisztráció, ülésezés), kevesebb levelet kell felbontani, megválaszolni, a tennivalókat másokkal egyeztetni, utazni és sorolhatnók. Inkább elmélyülhet az ember egy-egy témakörben, s nem hajt az (határ)idő sem annyira. A magunk szabta időhatárokat (ha eleinte megszokásból illet kitűzünk) kockázat nélkül arrébb tolhatjuk, s egyéb korábban fontos tényezőket is szabadon módosíthatunk, kiiktathatunk. *De ára is van ennek: kevesebb a kihívás.*

Vagy ahogyan Ady írja egy türelmetlen ifjú költőnek szóló versében:

„... jaj annak, aki kihull a Mából.”

A Mából, amely

„Kínságos és mégis szent”

. Ártalmunkra lehet az, ha hermetikusan lezárjuk alkotó műhelyünk kapuit. Be kell engedni a Mát annak minden bajával együtt, s figyelni és reagálni kell, ha lehet azon közben is, amikor valami úgynevezett „fontos” dolgon munkálkodunk.

Ezeket azért mondtam el, mert jómagam ilyen helyzetbe kerülve ma is törekedem arra, hogy benne éljek a szellemi élet folyamatában, ne zárkózzam el, válszoljak a kihívásokra. A teljes elzárkózás, a csak egy kérdéskörre való koncentráció a végső megoldást laboratóriumi szagúvá teheti. Ha pedig beszívárognak a külvilág néha zavaró eseményei, gondjai, bajai, de sikerül ezeket hasznosítani, sokkal inkább életszagú eredményt kapunk. Főként a társadalomtudományokra jellemző, hogy bizonyos kérdések nem steril közegben vetődnek fel, s

ezért másképpen fogalmazódnak meg, sőt néha egyenesen aktualitást nyernek. Ha gondolkodásunkat kellően átítatta a megoldandó feladat nedve, akkor már ismert dolgokat, rutinszerűen végzett cselekedeteket is ennek az állapotnak megfelelően látunk, hajtunk végre és megeshet, hogy új összefüggéseket fedezünk fel, amelyek módosíthatják korábbi álláspontunkat, gazdagíthatják egy-két vonással a berögződött képet. A nem hermetikus elzárkózásnak nemcsak zavaró tényezői vannak, hanem számos haszonnal járó hozadéka is.

Eddigi munkásságom jelentős részét teszik ki a jászokra, kunokra vonatkozó történeti-néprajzi kutatások. Az újabb eredményeket pontosan követni tudom, s eddigi megállapításaimat szembesítem velük, módosítok vagy elvetek dolgokat, s készülök arra, hogy ezek felhasználásával is lehetőleg teljesebb és igazabb képét adjam a jászok és kunok kultúrájának. Kutatásaim képzeletbeli térképén egyik jelentős táj, jóllehet az utóbbi két évtized terméséből ez nem igen olvasható ki, e két etnikai csoport múltja, kultúrájának jellege. Bármilyen is olvassak, írjak, csináljak, mindig azt is mérlegelem, hogy annak jászok szempontból van-e kamatoztatható tanulsága. Napjainkban örömdetesen megszáporodtak a frissen közzétett új kutatási eredmények; könyvek, tanulmányok, konferenciák, kiállítások egész sora önti elém egy, a mienknél fiatalabb kutatói generáció szorgos munkája eredményeit. Az események egy részének ugyan – ha egészségi állapotom engedi – magam is aktív résztvevője vagyok, de a technika és a felgyorsult könyvkiadás jóvoltából rövid idő alatt megszerezhetem a kellő információt minden kutatási területről, új megállapításról. Benne élek hát a jászok Mában is, mint történész, mint néprajzos, s bármi kerül a kezembe az egy „jászok szűrőn” is átmegy, s tanulságokkal jár.

Éppen Selmeczi László új könyvéről készültem recenziót írni. Kora hajnalban a rádiót hallgattam, ahol elhangzott Ady Endre: „Páris, az én Bakonyom” című nagyszerű verse, s valami megütötte a fületem. Egyelőre csak felkaptam a fejemet, s semmi több. Másnap délután egy másik adó megismételte a műsort, s most már kíváncsian vártam a vers újra mondását. Már tudtam mit akarok. Kötettel a kezemben, a különben jól ismert verset újra el-elolvastam, s elgondolkodtam az alábbi három soron:

Hitszegő vagyok Álmos fajából

S máglyára vinne

Egy Irán-szagú, szittyá sereg.

Milyen pontos megjelölése ez a magyarság eredetének: *Irán-szagú, szittyá sereg*. Csak költő foglalhat szavakba ilyen tömören és láttatóan egy tudományos álláspontot. Mert e véleményben a szavak és szókapcsolatok többet jelentenek önmaguknál. Szimbólum értékű valamennyi nyelvi elem. Egyben szorosan kapcsolódik egyfajta tudományos állásponthoz, s ennek a tudományos teóriának átütő erejű, költői megfogalmazása is. Ady a kor, a millénniumi hevületben élő Magyarország őstörténeti vitáit jól ismerte. Amikor ezeket a sorokat írja, már elhamvadt az ünnepség lángja, a hétköznapiak az eufória utolsó cseppjeit is felszívták, sok minden elszíntelenedett. Ugyanakkor megmaradt az ünnepségek során megteremtődött kép. A pályakezdő újságíró, az ifjú költő láthatóan az „ugor-török háborúban” határozottan a török származtatás mellett tör lándzsát, amikor

szittyá

nak, azaz

szkítá

nak mondja a magyarságot és ezzel

keleti, nomád

jellegét hangsúlyozza. Most a szkíták eredetének és a nomádok mibenlétének tárgyalásába ne menjünk bele. Értelmezzük úgy, ahogyan a szakma akkor megfogalmazta. S ne szóljunk arról sem – mert ez eltérítene másfelé –, hogy a hozzánk beköltözött jászok az oszét nép egyenes elődjeként tartja számon a szkítákat, s ősi oszét kultúráként fogja fel mindazt, amit Herodotosz leír a szkítákról.

Ady is harcos nomád népnek tekinti őket, amit a vele összekapcsolt *sereg* szó is kifejez. A sereg szavunk önkéntelenül is idézi a

had

szavunkat:

hadsereg

, ami egyértelműen a lovas nomád nép tartozéka; hadra kel, hadra kelt sereg, Hadak útja = Tejút, seregnyi nép, 'elvonult a sereg hosszú tömött sorban' (Toldi) idézhetjük a szólásokból, irodalomból a megfelelő párhuzamokat, hívószavakat, amelyek konkrét képet vetítenek elénk a sereg szó hallatán. Ady keleti szittyá képe sok forrású és sokrétűkép.

Az „Új versek”-ben Góg és Magóg fiaként tör be irodalmunkba, gondolkodásunkba. Az Ó- és

Újszövetség szerint a kereszténységet elsöprő erőként; Európa szemében pedig barbár ősmagyar erő, amely a nyugati keresztény kultúrát veszélyezteti; pusztító keleti őseink barbár szimbóluma Góg és Magóg. Másfelől ő Bihar vezér is, a keleti vitéz, aki „Dalokat ölt Nyugaton” (Bihar vezér földjén). Ő a rablott kozák lovon ülő Ond vezér unokája, akihez már nincsen köze, akivel csak nagy tivornyán találkozik, s aki már idegen számára. Pedig ott Turánban, Ázsia síkján, ahol pogánynak szültek bennünket még igazi hősök és vitézek voltunk, s itt a Dunánál már álmunk sincsen (Futás a Gond előtt). Ő az, aki bíbor palástot viselő ősz Kajánnal tivornyázik, de aki ettől megcsömörlött, s aki „feszülettel, tört pohárral” nyúl el az asztal alatt a nagy tivornya végén, s nem tart a Keletről Nyugatra „új pogány tornákra” szaladó ősz Kajánnal. Aki imponál neki, de akivel már nem tud tartani, pajtása, híve lenni (Az ősz Kaján). Pedig kelet nagy kincset hagyott rá, s ránk. Baján örökségét, az Avar-domb kincsét, amely az övé, a mienk volt, de amit nem talál, amit hasztalan keres. (Az Avar-domb kincse). Az elpusztíthatatlan őserő, a hősi tartás, a küzdeni tudás barbár módon jelenik meg, amikor Ond vagy Bihar vezérre, Gógra és Magógra, az ősz Kajánra, a keleti lovasokra, az Avar (kún) dombra, halomra, a kozákokra, Turánra utal. E kép létrehozását Arany János is buzgón segítette a hun-magyar mondakör feldolgozásával: Buda, Attila, Csaba, a Csodaszarvas képének megteremtésével. A turáni lovas alakját azonban Beöthy Zsolt irodalomtörténete vitte be Ady korának közgondolkodásába.

Beöthy Zsolt 1896-ban adta ki először a sok kiadást megért és szelvében használt „A magyar irodalom kis-tükré” című irodalomtörténetét, első lapjain a következő magyarság képpel: „Az ősidők homályából egy lovas ember alakja bontakozik ki szemeink előtt, amint a Volga-melléki pusztán nyugodtan áll és figyel. Hegyes kucsmájában, párdúc-kacagányában, izmos dereka mintha oda volna nőve apró lovához. Sasszemeivel végigtekint a végtelennek tetsző síkon, melynek minden pontját élesen megvilágítja a nap fényes korongja. Nyugodt; nem fél és nem képzelődik; csak az tartozik rá amit lát, s a messze pusztai képeken és erős világításban edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat. Tegeze vállára vetve; perzsa kardja oldalán; lesi az ellenséget. Ha csak egy páran lesznek, szembeszáll velük; ha csapatostul jönnek, hírt visz a többieknek. Ezekért a többiekért vigyáz és el van szánva mindenre. A beláthatatlan messzeségbe is belát, egy távoli fekete pontban felismeri a hullámzó sást, az ő istenének gyors, erős és kegyetlen madarát. Ez jó jel; megsimogatja Ráró-lova nyakát és bizton nyugtatja kezét kardja markolatán. Várja a jövődőt és érzi, tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksége lesz. Lelke ennek az erőnek az érzetével s a fajtájához való ragaszkodással van tele.” Ennek a képnek, ennek a mítosznak olyan illusztrátorai vannak, mint Feszthy Árpád, Benczur Gyula, Vágó Pál, Mednyánszky László, Than Mór. Akik honfoglalóinkat megjelenítő képeikre kelet valamennyi arany és ezüst ékszerét ráálmodták. A keleti út azonban kettős: egy Közép Ázsián át távolba, Kínáig, a mongol pusztáig vezető barbárabb és egy kifinomultabb Mezopotámia-India felé vezető.

De Ady – ahogyan sokan mások is – nemcsak a barbárságot, az őserőt, a pusztító hadakat látja őseinkben, hanem a fenséget is, a keleti pompát. A barbár szó nem a rongyokkal, hanem az aranyakkal borított ruhákat, lószerszámot, díszes sátrakat, kelméket, szőnyeget idézi fel benne mitológikus erővel. Ady barbár keleti népe nagyszerű, pompás, korai elődei a

Írta: Szabó László

2014. február 08. szombat, 13:28 - Módosítás: 2014. február 08. szombat, 19:53

templomból kiáramló, díszes ruházatú kalotaszegieknek, akiket „pompás magyarok”-nak, „nagyságos”-aknak nevez (A Kalota partján); akiket a napfény az égbe emel. Maga a csoda: a nyugalom, az állandóság, a biztosság, s a szépség, a színpompa, amely mégis belső erőből feszül, s amely a tempós vonulásban nyer erőt.

A keletiség a vadság, az erő, a győzni akarás mellett egyben pompás és gazdag is. Az elpusztíthatatlan őserő, a szittyá sereg azonban nemcsak barbár pompájú. Keletnek finomabb szálai, rejtettebb, titkosabb értékei is vannak Ady értelmezése szerint. Ezek *Irán-szagúak*. Kelet más vidékéről valók. Arról a vidékről, amely az emberi kultúra bölcsőjét ringatta. „A Tisza partján” című versében erről ír:

Jöttem a Gangesz partjairól,

Hol álmodoztam déli verőn,

Szívem egy nagy harang virág

S finom remegések: az erőm.

Gémes kút, malom alja, fokos,

Sivatag, lárma, durva kezek,

Vad csókok, bambák álom-bakók.

A Tisza-parton mit keresek?

Kelet kifinomult perzsa-ind kultúrája is keleti. Ez elveti, kizárja a szittyá szélsőségeket, helyette a finomságot, a légies keleti kultúrát tekinti inkább magáénak. Az ereje nem a vadságban, hanem a finom remegésekben, a kiművelt belső értékekben van. Hogy milyen keleti kultúrára gondol még a szittyá, nomád, a volgai lovas kultúrán kívül, arról részletesebben egy korábbi, „A még egyszer”-ben megjelent (1903.) verse a „Lótusz” szól. Ez a költemény közvetlen előzménye az idézettnek, de annál bővebb, kevésbé tömör, s így annak szemrevétele számunkra több tanulsággal jár. A lótusz-virág ennek a titokzatos Keletnek a szent szimbóluma, amely a költőt lelkileg vezeti vissza igazi hazájába napkeletre, arról a vidékről, tájról, amely „a mi hazánk ez sohasem volt”, ahol pusztulásra ítéltünk, ahol a lelkünk idegen:

Lótusz-virág, lótusz-virág...

Én feledésre sohse leltem,

Én siratom a napkeletet,

Siratom a Gangesz partját,

Honnan romlásra elkerültünk,

Lótusz-virág, lótusz virág...

A mi hazánk ez sohsem volt,

Mi csak romlásra éltünk itten,

A fény és illat buja álmát

Elvette egy kegyetlen isten

S mi csak sirattuk az álmot.

.....

Szent kelyhedet megcsókolom, lásd,

Megsiratom az örök romlást,

S veled hal meg szent napkeletre

Vágyódva, sírva, összeesve

Az én idegen lelkem is,

Lótusz virág, lótusz virág...

Ő arról a keletről beszél, ahol az ókori kultúra központja volt. Arról, amely átmentette a saját, az egyiptomi és a görög kultúrát és megőrizte. Arról, ahonnan a kis Jézus látására a napkeleti bölcsek elzarándokoltak, hogy lábai elé helyezték az emberi kultúra szimbólikus kincseit. Arról a keletről, amely ekkor az emberi kultúra centruma volt, s amelyből mi magyarok a Pontus vidékén, a Kaukázus előterében magunk is részesültünk. Nyugat ugyan barbároknak írja le a felbukkanó magyarokat, ám akkor Európa, a világ kultúrájának térképe nem egészen ilyen volt. Nem nyugat, Róma, hanem Bizánc a fő értékek hordozója. Az akkori régészeti kutatások egyértelműen igazolták, hogy a honfoglaló magyarok gazdag ötvös munkái szasszanida kapcsolatokat mutatnak. Azok *Irán-szagúak*. Sőt olykor keresztény jellegűek is. Nem a vad Ázsia ez, nem pusztító barbárok hordája, hanem a szittyák büszke, pompázatos és fegyelmezett serege. Ady, amikor keleti őseiről szól, akkor ezekre gondol. Egy ilyen népre és kultúrára és magatartásra. E nép és kultúra örökösének tekinti magát, s hangoztatja nemesi származását, protestáns voltát, törhetetlenségét, nyakasságát. A nemesség nem társadalmi réteg, fok, hanem minőséget jelent; a keletiség dacosságot és hajthatatlanságot, szabadság vágyat, ami a protestánsokban, a protestáns erdélyi fejedelmekben testesül meg számára, akiknek szellemiségét kollégiumok, városok, szabad faluközösségek őrzik. A szelídség, a kifinomult keleti kultúra az Azov-parti nőrablás során oltódik a magyarságba. A kócos, vének vad legény fiai Dál- király lányait rabolják el a forró nyári éjszakában, ahol megesik a nász, ahol a vad kelet és a világszép lányokban megtestesült kifinomult gazdag kelet egyesül. Ady így írja meg a maga „Csodaszarvasát”, így a nőrablást és értelmezi „Keletet”.

De ne menjünk most annál a képnél tovább, amelyből kiindultunk. Inkább arra adjunk választ miből, miért, mikor és minek a hatására alakult ki Ady ősmagyar képe? Miért nevezi – ekkor már negatív előjellel, mert hiszen máglyára vinné őt – a magyarokat *Irán-szagú, szittyá seregnek*?

A XIX. század utolsó évtizedében a millénium lázmérőjén mérhető a magyarság állapota. Az erre való sokirányú készülődés mindenütt lázas építkezéssel jár együtt, munkahelyek teremődnek; a meglévő társadalmi bajokat igyekeznek – legalább tünetileg – kezelni, de a jobb kereseti lehetőségek leszerelik az erősebb mozgalmakat is. A magyar múlt iránt is megnövekedik az érdeklődés. Az Eötvös-féle iskolareform, s ezek végrehajtása ekkorra szélesebb olvasó közönséget teremtenek. Mindenki kíváncsi a magyarok régi történetére. A magyar múltat számos tudomány próbálja megfejteni: a történelem, a nyelvészet, a művészettörténet, de maga az élő alkotó művészet is reális, de azért szép kép kidolgozásán fáradozik. Az új kutatási eredmények a megszorodott számú újságok miatt közkinccsé és közügyggyé válnak. Az ezredéves kiállításra való készülődés is felkelti az érdeklődést. A forrósodó légkör a pályakezdő Adyt is megperzselte. Ebben a légkörben alakítja ki a maga magyarság képét, amely aztán későbbi költészetében más-más értelemben, más-más jelentéssel, de végig él benne.

A magyarság eredetéről már évtizedek óta ádáz vita folyik a tudományban. A nyelvészek, történészek és geográfusok, műtörténészek a leginkább érintettek. A keleti, jobbra ázsiai eredet kétségtelennek tűnik. De kétséges, hogy kikkel állunk genetikusan is kapcsolatban? Azonos-e a nyelv és a nép? Hol volt az őshaza? Kik is a rokonaink? Az ilyen kérdésekről szóló polémiák történetét az utókor gondosan feldolgozta és számba vette már, ezért itt csak annyi szólnunk róla, hogy a két legrangosabb tábor az, amely az u.n. ugor-török háborút vívta. A finnugor (nyelv)rokonság mellett kopját török az őshazát Európába, vagy az ázsiai legnyugatibb Urálon túli vidékre helyezik, s kezdetleges halász-vadász kultúrájú obi ugorokat tekintik legközelebbi rokonainknak. Ezt nevezték *hal-szagú* rokonságnak. Ami nehezen volt összeegyeztethető a milléniumi ünnepségek megkövetelte képpel. Az irodalmár Beöthy Zsolt, a turáni lovas mitikus alakjának megteremtője ugyan megtalálja az utat, a magyarázatot és az arányt a büszke lovas nép és az ősi turáni finnugor népek között, s egy nemzetbe olvasztja őket. Ady azonban erre nem veszteget egy szót sem. Egyéniségének ekkor a lovas-nomád, harcosokból, vitézekből álló fejedelmi, uralkodásra teremt, művelt nép képzete és ennek megfogalmazása hatalmas festményeken, szobrokon, emlékműveken vagy éppen a Feszthy-körképen kétségtelenül többlet ígért. A gyakorlatban ez az álláspont győzött és Ady is ezt fogadta el maradéktalanul. Vámbéry Ármin útjai, kutatási eredményei, a köréje felsorakozó nyelvész és történész gárda, a Zichy-expedíció hazahozta gazdag kaukázusi anyag, az Almássy György leírta Közép-Ázsia, a Kőrösi Csoma Sándor útját járó Lóczy Lajos, a Huszka József összegyűjtötte perzsa, indiai, mezopotámiai, sőt egyiptomi motívumkinccs nem *hal-*, hanem *Irán-szagot vagy ind-szagot* árasztott; Keletet ígérte, de nem a barbár lovas nomád keletet, hanem a kaukázusit, a Kaukázuson túli ősi keletet, a nyelvek és az emberi kultúra bölcsőjét.

E milléniumi magyarságkép később erősen kötötte, szinte bénította Adyt, hiszen ez az uralkodó, magas kultúrájú, büszke korántsem barbár keleti nép romlik meg, teremti meg a

magyar ugart, amelyben ő sem tud vesztére megélni. Amelyben elsorvad, hideg légkörében megfagy. E képet emiatt egész életében retusálgatnia kellett, hogy megtartsa azt, amit választott, de meg is tagadja.

Rövid írásunknak még egy hozadékára külön is rá kell irányítanunk a figyelmet.

Ma divattá lett az őstörténettel, a magyarok eredetével való foglalkozás. Tucatszám jelennek meg olyan munkák, amelyek a legkülönbözőbb helyen és népekkel rokonítanak, azonosítanak bennünket. Legtöbben éppen azt a területet jelölik meg őshazaként, azokat az évezredekkel előtt élt népeket és kultúrákat tartják őseinknek, ami Ady Keletje volt. Ugyanők, mint bizonyítékot idézgetik nagy költőnk veretes szavú, biblikus hangú, a szilágysági és erdélyi nyelvjárásokkal rokon nyelvezetű verseit a rokonság meglétére. Az elmondottak igazolják, hogy ilyenre költészete nem használható fel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Bp. 1963.

Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kistükre. Bp. 1996.

Budenz József: Egy kis visszhang Vámbéry Ármin úr válaszára „A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet. cz. II. értekezésére. Értekezések a MTA Nyelv- és Széptudományi

Osztálya Köréből. XIII.

Hajdu Péter: Finnugor népek és nyelvek Bp. 1962.

Hunfalvy Pál: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Értekezések a MTA

Nyelv- és Széptudományi Osztálya Köréből. XI.

Huszka József: A magyar turáni ornamentika története. Bp. 1930.

Kaloev, B.A.: Osetiny. Moszkva. 1971.

Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899.

Pusztai János: Az „ugor-török” háború. Bp. 1977.

Selmeczi László: A jászok eredete és középkori műveltsége. Jászberény, 2005.

Szabó László: A Jász etnikai csoport. I. Szolnok. 1979.

Az oszét nép nemzetté válása. Jászsági Évkönyv, Jászberény, 2009.

Szekfű Gyula (szerk.): Mi a magyar? Bp. 1939.

Írta: Szabó László

2014. február 08. szombat, 13:28 - Módosítás: 2014. február 08. szombat, 19:53

Vámbéry Ármin: A magyarok eredete. Pest. 1882.

A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet. I-II. Értekezések a MTA
Nyelv- és Széptudományi Osztálya Köréből. XI.-XII.

Zichy Jenő gróf kaukázusi és közép-ázsiai utazásai. A magyar faj vándorlása. A gyűjtemény
leírása. Munkatársak: Janó Ákos és Posta Béla. Bp. 1897.

Zsirai Miklós: Őstörténeti csodabogarak. In: A magyarság őstörténete. (szerk: Ligeti L.). 1943.